

הרב אליהו אייזנברג

בני ברק

ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו

החושן מופיע בראש בגדי הכהונה:

וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה חֹשֶׁן וְאַפֹּד וּמְעִיל וּכְתָנֶת תְּשֻׁבֵץ מִצְנֶפֶת וְאַבְנֵיט וְעֵשֶׂה בְּגָדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אַחִיָּה וּלְבָנָיו לְכַהֵנוּ לֵי: (שמות כה, ד)

קדימות זו נובעת אם משום שהוא החיצוני והבולט ביותר¹, או גם משום שהוא החשוב ביותר וכדרך שהארון מופיע ראשון בין כלי המשכן² מהו תפקידו של בגד זה, ומהי חשיבותו?

חושן המשפט

החושן נקרא "חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט". מה משמעות המלה משפט בהקשר זה³?

רש"י⁴ מפרש משפט: שמברר דבריו והבטחתו אמת ... לשון בירור דברים שמפרש ומברר דבריו. אם כן החושן נקרא על שם האורים והתומים, שהוראתם נקראת משפט לפי שהיא מבררת ומאמתת.

בהמשך הפרק מוסיף רש"י⁵ ומוכיח מן הפסוק בפרשת פינחס שלשון משפט מתייחסת בייחוד לאורים ולתומים: "וְשָׂאֵל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לְפָנָי ה'..." כך גם מדוייק בפסוקים כאן:

וְנָשָׂא אֶהֱרֹן אֶת שְׂמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל לְבוֹ בְּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ לְזָכְרוֹן לְפָנָי ה' תְּמִיד: וְנָתַתְּ אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאוּרִים וְאֶת הַתְּמִיִּם וְהָיוּ עַל לֵב אֶהֱרֹן בְּבֹאוֹ לְפָנָי ה' וְנָשָׂא אֶהֱרֹן אֶת מִשְׁפַּט בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לְבוֹ לְפָנָי ה' תְּמִיד: (שמות כה, כט-ל)

¹ פירוש אבן עזרא הארוך.

² פירוש אבן עזרא הקצר.

³ רס"ג כאן מעיר שלמילה משפט משמעים רבים: דין, מנהג\הנהגה, מראה (משפט האיש אשר עלה לקראתכם), או גם תכנית (וארמון על משפטו ישב). וכאן משמעותו תיקון, או תכנית. לפירושו לא נתבאר מדוע התייחד החשן בכך שנקרא על שם משפט, והלא כל הכלים כולם נעשו ותוקנו בתכניתם הידועה, ואף על המשכן כולו נאמר כמשפטו אשר הראית בהר אך לא נקרא משום כך משכן המשפט.

⁴ פירושו השני לשמות כה, טו; בפירוש הראשון כותב רש"י: שמכפר על קלקול הדין. פירוש זה אינו מספיק בפני עצמו, שהרי בשאר כלים לא מצאנו שייקראו על שם העברה שעליה הם מכפרים. זאת ועוד, מסתבר החושן מכפר על עיוות הדין משום שיש קשר מהותי מוקדם בין חושן למשפט. לפיכך הוסיף רש"י את הפירוש השני.

⁵ כה, ל.

בשני הפסוקים חוזר ענין נשיאת החשן על לב אהרן, אבל רק לאחר שמוזכרים האורים והתומים מדובר על נשיאת 'מִשְׁפָּט בְּנֵי יִשְׂרָאֵל', ונראה אם כן שהמשפט הוא הוא האורים והתומים.

כעין זה כתב גם רשב"ם: "לפי שנותנים בהם האורים והתומים שמגידיים משפט ישראל וצרכיהם". אלא שרשב"ם אינו מפרש את משמעות המונח משפט מלשון דין בין אדם לחברו, אלא במובן של הנהגה, כמו "וּשְׁפָטְנוּ מִלְכָנוּ"⁶, מִשְׁפָּט הַמֶּלֶךְ⁷ ועוד⁸.

נמצאנו למדים שהחשן כולו נקרא על שם האורים והתומים המורים ומנהיגים את ישראל⁹.

לזכרון לפני ד'

הכהן הגדול נדרש לשאת את שמות בני ישראל שבאבני חשן "לְזִכְרוֹן לְפָנֵי ה'"¹⁰. גם באפוד יש אבנים ובהן שמות בני ישראל, "אֲבָנֵי זִכְרוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל"¹¹, וגם אותן נושא הכהן לפני ד' לזכרון. מה היחס בין שני הזכרונות הללו?

את המונח 'אֲבָנֵי זִכְרוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל' ניתן להבין בשני אופנים. רש"י כותב ביחס לאבני האפוד: "שיהא רואה הקב"ה השבטים כתובים לפניו ויזכור צדקתם".

אם כן האבנים הם זכרון כלפי שמיא, כדי שיזכור את בני ישראל. ושיעור הכתוב 'אבני זכרון-לבני-ישראל'.

גם האברבנאל מפרש שהאבנים נועדו לזכור את בני ישראל, אבל לדעתו הזכרון הוא עבור הכהן: "שהאבנים ההמה יהיה סבה שיזכור אהרן תמיד במחשבתו ותפלותיו את בני ישראל ותשוטט בהם מחשבתו".

וכעין זה הוא מסביר גם בחושן.

לעומתם, כתב בעקדת יצחק: "לפי שמעשה החושן הוא חסד שהטיב עמנו האל יתברך לגלות רק לנו את סודותיו, לזה אמר ונשא אהרן וכו' כי הוא למען חסדו רוצה להעלות זכרוננו לפניו. ושתי אבני השהם על כתפיו אבני זכרון לבני ישראל שיקבלו עול מלכותו, ולא ילכו אחרי אחרים". כלומר, בני ישראל המוזכרים בפסוק אינם מושאו של הזכרון אלא הנושא שלו – אבני האפוד הם מזכרת שנועדה להזכיר לבני ישראל, אבני-זכרון לבני-ישראל.

⁶ שמואל א ח, כ.

⁷ שמואל א ח, יא.

⁸ ראה הקדמת אברבנאל לספר שופטים, על היחס בין שופט למלך, ולדעתו המלה שופט מתיחסת בעיקר לדיין, אך ביונתן תרגם שופטים נגידין, וע"ע בהקדמת דעת מקרא לספר שופטים.

⁹ לשיטת הגאונים, ואולי גם הרמב"ם, האורים והתומים הם אבני החושן עצמן. אבל גם אם נפרש כשאר ראשונים, שהאורים והתומים הם השם המפורש או חפצים אחרים המונחים בין כפלי החשן, הבגד כולו נקרא חושן המשפט על שמם ולמדנו אם כן שעיקרו של בגד זה הוא היכולת לשפוט את ישראל.

¹⁰ שמות כח, כט.

¹¹ שמות לט, ז.

פירוש זה כבר נרמז בדברי חז"ל¹²:

"עתידים אחיך שייכתבו על אבני האפוד ואתה ביניהם. רצונך שימחה שמך מביניהם?"

האפוד והחושן

למדנו בנביאים כי האפוד היה בשימוש אצל אנשים העוסקים בעבודת ד', לאו דווקא הכהן הגדול:

וּשְׂמוּאֵל מְשִׁרֵת אֶת פְּנֵי ה' נֶעַר חֲגוּר אֶפֹּד בְּדָ (שמואל א ב, יח)

אצל כהני נוב:

"... שְׂמֹנִים וְחֲמִשָּׁה אִישׁ נִשָּׂא אֶפֹּד בְּדָ" (שמואל א כב, יח)

בהעלאת הארון מקריית יערים:

"... וְדָוִד חֲגוּר אֶפֹּד בְּדָ" (שמואל ב ו, יד)

וכתב הרמב"ם¹³:

זה שאתה מוצא בדברי נביאים שכוהנים רבים היו חוגרין אפוד בד לא היו כוהנים גדולים, שאין האפוד של כוהן גדול בד. אף הלויים היו חוגרין אותו שהרי שמואל הנביא לוי היה, ונאמר בו "נער חגור אפוד בד". אלא אפוד זה היו חוגרין אותו בני הנביאים ומי שהוא ראוי שתשרה עליו רוח הקודש, להודיע כי הגיע זה למעלת כוהן גדול שמדבר על פי האפוד והחושן ברוח הקודש.

לדבריו, לבישת האפוד אצל האנשים המתקדשים לעבודת ד' היא תוצאה של הציווי בתורה על לבישת האפוד, וכל משמעותה היא הדמיון לבגדים המיוחדים לכהן הגדול.

אמנם, מצאנו גם אפוד לעבודה זרה:

אצל מיכה:

"...אֶפֹּד וְתַרְפִּים וּפָסֶל וּמַסְכָּה..." (שופטים יח, יד)

ואצל גדעון:

"וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גְּדֵעוֹן לְאֶפֹּד... וַיִּזְנוּ כָּל-יִשְׂרָאֵל אַחֲרָיו שָׁם" (שופטים כ, כז)

[אפשר שהוא התכוון לשמים.]

ועל פי דרכו של הרמב"ם נאמר שדווקא בעם ישראל נהגו גם עובדי עבודה זרה באפודים, כדי להדמות לכהני האמת.

¹² סוטה לו:

¹³ סוף הלכות כלי המקדש.

לחילופין, אפשר שאפוד אינו חידוש שחדשה תורה, אלא הוא בגד שהיה ידוע ומוכר בתקופה זו כמיוחד לאנשים העוסקים בענייני רוחניות, משותף לישראל הפונים אל הקודש ולעובדי אלילים הפונים אל אל לא יושיע.

וכך כותב בעל העקדה:

ואמרו שהאפוד מכפר על עבודה זרה, שכבר נתפרסם האפוד כתכשיט מורגל אצל עבודה זרה, ולכן ציוה שיהיה תלוי ומושלך לאחורי הכהן, במקום השפל שבאדם, וכמו שארז"ל כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעבודה זרה.

לעומת זאת, חושן היא מילה יחידאית. האמנם לבישת החושן יחד עם האפוד היא חידוש ייחודי לכהן הגדול?

ממשיך שם העקדה:

וציוה לתלותו בכתפות בחושן, להראות שמה שעובדי ע"ז מבקשים צרכיהם מהנמצאים העליונים, הוא טפל ותלוי בחוט השערה מהחושן שבו האורים ותומים, כלומר מהמדרגה הנבואית שניתנה לישראל ביחוד, ואם כן ראוי שתתבזה בעינינו כל ע"ז שבעולם.

לדבריו, האפוד מיועד לבקשת הצרכים מן הנמצאים העליונים, ומבחינה זו הוא משותף בתפקידו בישראל ובעמים. אבל החושן הוא אכן ייחודי ומייצג את הנבואה שניתנה רק לישראל. על כן אמרה תורה שיש להציב את החושן בחזית, על לב אהרן, כדי להגדיל את חשיבותו על פני האפוד המושלך לאחור. ללמדנו שעיקר חשיבות הקשר בין העליונים לתחתונים היא הנבואה המסומלת בחושן, שהיא ציווי והוראה היוצאים מן הקב"ה אלינו, ולא בפניה לבקשת צרכים למלא סיפוקם של התחתונים שהוא ענינו של האפוד.

חושן ותרפים

אמנם, נראה כי הצבתו של החושן כסמל לנבואה והוראה אינה עולה יפה. בפשטות, תפקידם של האורים והתומים שבחושן היה לבירור שאלות מעשיות ולא להוראת איסור והתר¹⁴, ואם כן גם החושן משמש לסיפוק צרכיהם של בני ישראל, ומה בין זה לבין האפוד.

¹⁴ ע"י עירובין מה. ושאל דוד בה' לאמר וכו' מאי קמבעיא ליה אילימא אי שרי אי אסור הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים (רש"י: ומידי דאיסור והיתר לא משייל באורים ותומים) אלא אי מצלח אי לא מצלח דיקא נמי דכתיב לך והכית בפלשתים והושעת את קעילה ש"מ, וכן בתמורה טז שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה אמרו לו ליהושע שאל א"ל לא בשמים היא אמרו לו לשמואל שאל אמר להם אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה. וכך היא משמעות הכתובים יפלא ממך דבר וכו' ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט, ולא משמע שמדובר בכה"ג שמורה ע"פ או"ת. אמנם ברש"י עירובין סג נראה בפשטות להפך, אך עיין רש"י שם. וע"ע אריכות בזה בחבצלת השרון קרליבך פרשת פינחס, ולענ"ד אין דבריו מכריעים, והעיקר כפשטות הכתובים ששאלת או"ת לעולם היא לברר העתידות והנסתרות, ולא להוראת איסור והתר. וע"י רס"ג שמנה את התפקידים השונים של האו"ת על פי הפסוקים.

אצל מיכה, האפוד לעבודה זרה מגיע יחד עם תרפים. וכן בהושע נאמר "ואין אפוד ותרפים"¹⁵.
התרפים שמשו להגדת העתידות:

כִּי עָמַד מְלֶךְ בְּבֶל אֶל אִם הַדָּרָה בְּרֹאשׁ שְׁנֵי הַדָּרָה לְקָסָם קָסָם קִלְקַל בְּחָצִים שָׁאֵל
בְּתַרְפִּים רָאָה בְּכַבֵּד. (יחזקאל כא, כו)

האם בגדי הקודש אפוד וחושן מקבילים, זה לעומת זה, לצמד אפוד ותרפים?

כמה מן המפרשים עמדו על ההשוואה בין החושן המגלה את העתידות לתרפים. כך כותב רשב"ם בענין האורים והתומים¹⁶:

כעין השבעות של שמות בדבר הקב"ה שהיה נותן בהחשן להגיד משפטן וצרכיהם. אם האומות מגידים להם תרפים וקסמים שלהם ברוח טומאה, להבדיל כמה הבדלות בין טומאה לטהרה, ק"ו לקדושה שמגדת.

וגדולה מזו מצינו בבעלי התוספות¹⁷ שפירשו הפסוק בהושע "ואין אפוד ותרפים" על אפוד וחושן של כהן גדול, ולדבריהם:

אף אורים ותומים של קדש נקראים תרפים מפני שמגידים העתיד, אלא שאלו מכוונים האמת ואלו מעשה שדים ומשקרים פעמים רבות¹⁸.

ועיין עוד ברמב"ן¹⁹ שכתב כי בני ישראל פנו אל התרפים אחרי שהורגלו לשאול באפוד הקדש:

וכן היה הענין בישראל באפוד כי אחרי אשר הורגלו באפוד הקדש עשו כדמותו²⁰ והיו שואלים בו ומאמינים בדבריו ותועים אחריו... זה טעם ויעש אותו גדעון לאפוד ויצג אותו בעירו בעפרה ויזנו כל ישראל אחריו שם ויהי לגדעון ולביתו למוקש.

מוסיף האברבנאל ומסביר מדוע אין די בנביא שיגלה את העתידות, והתורה נתנה גם אורים ותומים:

הנה הוא לשתי סבות האחת להשגחת השם על כל האומה כדי שלא יחסר להם מגיד מה שיהיה ויצטרכו לבקש מנחש ומעונן ומכשף. והב' לקלות מדרגת רוח הקדש בהקט אל מדרגות הנבואה ולכך היתה הנבואה צריכה זמן והכנה ראויה אליה אמנם האורים

¹⁵ הושע ג, ד

¹⁶ פירושו לשמות כח, ל

¹⁷ פירושם לבראשית לא

¹⁸ ולאידיך גיסא פירוש הפוך מזה מצאתי בדברי הצפנת-פענח (בראשית לא), לר' יוסף טוב עלם הספרדי, שפירש הפסוק בהושע כולו על ע"ז - "שהיו עובדי הבעל עושים כדמות אפוד משה.. מזה נראה שהיו גם הם עושים התרפים תחת אורים ותומים".

¹⁹ פירושו לבראשית לא

²⁰ כמובן, אין כוונתו שכל מושג התרפים הוא אך ורק חיקוי של האורים והתומים של תורה, שהרי כבר לבן נעזר בתרפים כמו שמסביר הרמב"ן עצמו.

והתומים הכהן המוכן היה מספיק לו התבוננות והכנה מה להשגת תשובתם מה שלא היה כן בנבואה.

מבלי להיכנס לניתוח ההבדלים שבין הפרשנים הנ"ל, העולה מן המקובץ היא הקבלה בין החושן לבין התרפים, שהיו כלי מוכר אצל האומות המשמש להגדת העתידות. למדנו אם כן שהן האפוד והן החושן מקבילים לבגדים/כלים מוכרים אצל עובדי האלילים, להבדיל.

ולא יזח החושן מעל האפוד

מתוך הבנה זו, יש לחזור ולעיין בשאלה בה פתחנו – מהי חשיבותו המיוחדת של החושן כבגד הנמנה ראשון מבגדי כהונה ומונח מעליהם באופן הבולט מכולם. כמו כן, נציע ביאור לאיסור המיוחד שנזכר ביחס לכלים הללו – "ולא יזח החושן מעל האפוד".²¹ אצל הכהן הגדול החושן אינו רק כלי להגדת העתידות, אלא הוא חלק מבגדי כהונה. וכמו שכתב הרמב"ם²¹:

אורים ותומים שהיו בבית שני לא היו משיבין ברוח הקדש. ולא היו נשאלין בהן שנאמר עד עמוד כהן לאורים ותומים. ולא היו עושין אותן אלא להשלים שמנה בגדים לכהן גדול כדי שלא יהא מחוסר בגדים²².

מה משמעותה של נשיאת בגד המשפט, המברר לבני ישראל את ספקותיהם בשעת הצורך, באופן קבוע, וכחלק מהעבודה לפני ד'?

הכהנים נבחרו לשרת את ד' ולברך בשמו, ויחד עם זאת יורו משפט ליעקב²³ ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע²⁴. דווקא מי שנבחר להבדל מישראל כדי לעמוד לפני ד' ולשרתו בקדש, הוא זה שמוטל עליו לעסוק בכל הצדדים של חיי העם, עד הנמוכים ביותר, על חטאיהם, מריבותיהם ונגעיהם. מצורף לזה, תפקידו לעטות אורים ולהגיש את משפטם לפני ד', בבירור שאלות מעשיות העומדות על הפרק.

אמנם, היה אפשר להעלות על הדעת שאף שהכהן נדרש לרדת אל העם ולטפל בכל תחלואי החברה מקטנם ועד גדולם, כשהוא שב אל מקדש ד' הוא צריך להתרומם להתקדש ולהבדל מעל קטנוניות ואפרוריות חיי החולין של העם. את החושן הנועד לברר סוגיות ארציות, אעלה או לא אעלה, היסגירוני בעלי קעילה, אין צריך ואולי גם לא ראוי להכניס אל מקום בו עוסקים בקודש. כנגד תפיסה זו חידשה תורה שאין להפריד את החושן מן האפוד, והכהן

²¹ הלכות בית הבחירה ד, ב; וכן בכלי המקדש י, י

²² ואף לשאר ראשונים, שלא היו או"ת בבית שני, על כל פנים חושן עצמו ודאי מעכב, ונמצא שאף שיעקר ייעודו של החושן הוא להיות חושן משפט האורים, הכהן חייב לשאתו גם כשאינו משמש לייעוד זה יותר, עד עמד כהן לאורים ולתומים.

²³ דברים לג, י

²⁴ דברים כא, ה

צריך לבוא לפני ד' כשעל לבו חשן המשפט, המיועד לפתרון שאלות פוליטיות מדיניות וצבאיות. רק כשזכרון בני ישראל ומשפטים-הנהגתם הארצית על לבו, יכול הכהן לבוא לפני ד'.

ולפי זה אפשר שיש להבחין בין זכרון אבני האפוד לזכרון אבני החשן [וכדרך שבאר העקדה]. האפוד, משמעותו העיקרית היא הייחוד לעבודה ופולחן²⁵, והאבנים שבו תכליתן להעלות את זכרון ישראל לטובה לפני אביהם שבשמים, כדברי רש"י. לעומת זאת, החשן הוא בעיקרו כלי שלא נועד לעבודה, אלא לצורך הדיוט – להביא את משפטם של ישראל לפני ד'. אעפ"כ צוותה תורה שיבוא אהרן אל הקדש בעודו נושא את החשן, כדי שיעלה הוֹא את זכרון בני ישראל על לבו כשהוא לפני ד', וכפירוש האברבנאל. ולא את זכרונם של ישראל בלבד עליו לשאת על לבו, אלא אף את משפטם [כדרך שמדויק מכפילות הפסוקים כט-ל]. ללמדנו שהכהן הגדול יונק את כחו מכחם של ישראל – כהן גדול מראה כבודו וחיבתן של ישראל שהוא שלוחן (רש"י יומא מא) – ואינו יכול לבוא לפני ד' אלא ככל שהוא מסור להנהגתם ולצרכיהם.

²⁵ אמנם בפשוטו מצאנו בנביאים ששואלים באפוד, וכך הבין האב"ע שגם באפוד לחודיה אפשר לשאול. אך הרמב"ן כאן פרש שהאפוד של דוד היה בו גם מעין חשן, ונקרא הכלי כולו אפוד על שם הבגד הגדול שבו. מכל מקום, גם אם נאמר שבאפוד עצמו אפשר גם לשאול, עדיין יש לומר שהאפוד עיקרו לעבודה ולהתקדשות, וחושן המשפט, כשמו, עיקרו למשפט האורים.